

Fülep Lajos

NEMZETI ÖNCÉLÚSÁG

1934¹

I.

Még mindig, vagy ismét, téma nálunk és vita tárgya, hogy hová tartozunk és mik vagyunk, Nyugat-e vagy Kelet. Ellentétek, ha nem ellentmondásként egymást kizáró és megsemmisítő, egymás kölcsönös áthatásával, vagy egyiknek a másikon tudatosulásával és elmélyülésével termékenyek szoktak lenni a két fél méltó tartalmi erőarányának esetén. A mi Nyugat-Kelet dilemmánk meddő és reménytelen helyben-topogás, mert a felek másodika vagy megfoghatatlan tartalom híján ködbevesző, léggé foszló révület, vagy a nemzeti-keleti jelszavával támadó-védekező selejtesség.

Egyénre, közületre egyaránt jellemző, ha nem tud, s az is, hogy mivel nem tud elkészülni, jellemző a visszatérés rég meghaladott fokra, illetőleg a visszatérés szándéka s a belé vetett hit. Nyugat-Kelet kérdése sorsdöntő volt a magyarságra a keresztyénség fölvétele idején, de még ugyanakkor el is dőlt a nyugati keresztyénségbe lépéssel, és minden akkor vagy azóta fölmerült ábránddal vagy komoly vágyakozással szemben maga a valóság – történelemben, politikában, állami berendezkedésben, gazdasági, társadalmi rendszerben, irodalomban, művészetben szintúgy, mint vallásban és erkölcsben – végképp és megmásíthatatlanul választott, amit visszacsinálni nem lehet, csak ha mindent kiirtunk magunkból, ami eddig voltunk, s ez semmivel se lehetőbb, mint a múlt meg-nem-törtéنتé tétele. Ezért meddő a dilemma, de ezért jellemző, ezért ártalmas és veszedelmes, hogy még mindig vagy újra kísért a lelkekben tudatosan elméletté fogalmazva, vagy a tudat határán vágy és érzés ködképeiben imbolyogva, az indulat, lelkesedés és gyűlölet csapkodásában egy helyt kavargva s a háború utáni idő zűrzavarának talán legjellemzőbb tünete, hogy a lehetlenségnek csakugyan akadtak vállalkozói és teljes következetességgel, a nonszenszben mindig benne rejlő logikával levonták választásuk következményét s a magyarságot a turanizmus zászlaja alatt, mint ezer éves kaland után hazatérő új Árpádok, vissza akarták vezetni a nyugati világból a keleti lelkiségbe, a keresztyénségből a pogányságba, gyuláik és táltosaik oltárokat készítettek a hosszú hűtlenség kiengeszteléséül a fehér ló fölálkozására. Egy másik nagy nemzeti katasztrófa alkalmával, a török időkben, Kelet valósággal idejött az ország területére és külső kényszer újra időszzerűvé erőszakolta a már elintézett dilemmát, de a magyarság lelkében készen és világosan kondult meg az ütésre a felelet, s a problémát politikai irányba terelte: csak

¹ *Válasz*, 1934. máj. I. évf. 1. sz. 2-23. Ld. még: Fülep Lajos: *Művészet és világnézet. Cikkék, tanulmányok 1920-1970*. Vál., szerk., a jegyzeteket és a bibliográfiát összeáll. Tímár Árpád. Budapest, 1876. 153-184., 662.

az volt kérdés számára, kinek segítségével szerezze vissza egységét, biztosíthatja jobban, annyira-amennyire önállóságát, közjogi alapjait, szabadságjogait védte vagy óhajtotta, megoszló véleménnyel és pártokkal, különféle módszerekkel, de célban közösen, mert törökké lenni éppoly kevésbé akart, mint németté. Török-párti vagy császár-párti egyaránt magyar akart lenni, mindazzal, amit a magyarság európai és nyugati meghonosodása, meggyökerezése jelentett; nyelv, műveltség, szokások hazai hagyományokból, eredeti forrásokból s idegen forrásokból egyaránt táplálkoztak, s eszébe se jutott senkinek, hogy nyugati produktumok ellen azért foglaljon állást, mert nyugatiak, s nem valók keleti népek – aki valamit ellenezett, azért tette, mert a maga meggyőződésével, ízlésével ellenkezett vagy mert a számára érvényes értékskála alapján nem javallta, elítélte. Az elmagyartalanodás korában, a magyar nyelvnek az úri rendben kivétele, idegen viselet és szokások divatja idején vádként ütközik föl a nemzeti tudat; ösztönszerű, egészséges reakció az eredeti jelleget megsemmisítő idegen befolyással szemben, általában a majmolás ellen, s nem állítja föl általános tételként azt, hogy ami nyugati az rossz, s minden, ami új vagy nyugati, elvetendő; remek és józú típusa Gvadányi, de ezt a népi-magyaros irodalmi és erkölcsi irányt se szabad összetéveszteni a később, a múlt században fölmerülő és ebben a században megerősödő nemzetieskedő-keletieskedő irányzattal; nem Nyugat irodalma és művészete ellen hadakozik, s nem az ellen, hogy egy nagy magyar költői vagy művészi génusz a megszokottól különböző, új, ismeretlen régiókba találja ragadni a magyar lelket ... ilyesminek föltételei hiányoztak. A reformkor programja: minél nyugatibbá s ezzel minél tudatosabbá és nemzetibbé tenni a magyarságot, a nyugati nemzetek sorában kivívni méltó és sajátos helyét, szellemi szerepét. Magát a nemzeti eszmét is Nyugatról veszi, vele a nemzeti öntudat kiépítésének egész módszerét, mert azt jónak, használhatónak találja, s erejében, lendületében nem fél semmitől. A kor nagy, általános jellegű közjogi, szociális, közművelődési föladatak elé állítja a magyarságot, melyeket a maga helyzete és egyénisége szerint kell megoldania, a kérdésekre adott feleletek során nemzeti minőségét kibontakoztatnia; a kor ilyen módon megvetvén a nemzeti erőket szabaddá tételével az új, nemzeti Magyarország alapját, egyszerre közelebb viszi Nyugathoz, az új Európához; közelebb az időben, korszerűségben, mert hiszen régi formái (rendi alkotmány, jobbágyosság stb.) is mind nyugatiak voltak, csak idejük múltával Nyugat mögött elmaradozván, el-elszakadtak tőle, mint maródi sereghajtók. Akár földrajzi fogalomnak vesszük Nyugatot és Keletet, s ez utóbbihoz számítjuk még a Balkánt is, továbbmenve Oroszországot és természetesen Ázsiát; akár szellemi fogalomnak – Magyarország mindenképpen Nyugathoz tartozik, időben hátrább, térben szélről, de a gyepűn belül. Még az sem igaz, hogy Nyugat és Kelet közé ékelt átmenet vagy közvetítő a kettő közt; ha ütköző, Nyugat testének megütött tagja. Európai állammá alakulása óta egészen Nyugathoz nőtt, s ha legnagyobb hatalmának korszakában keleti tartományokra terjedt is fennhatósága vagy befolyása, vagy ha kulturális kisu-gárgása, mint például Erdélyből, keleti népet érintett is, mindez nem elegendő ahhoz, hogy a közvetítés szerepében és az átmenet helyzetében lássuk jellegét teljesen meghatározva, hiszen a környező déli és keleti népek több és hatásosabb

impulzust kaptak a művelődés s a nemzeti eszme terén közvetlenül Nyugatról, Franciaországból, Németországból, mint tőlünk (az igen sok példa közül elég a nemzetiségi gondolat herderi fogalmazására utalni). A nép, a magyar köznép századok során nyelvében, szokásaiban, művészetében sokat elegyült a vele együtt élő nemzetiségekkel, melyeket a rokonság szálai a velük azonos nyelvű, hasonló szokású környező népekhez fűznek, adott és kapott, s így lent a mélyben csakugyan végbement valamilyen közvetítésféle; a hazai nemzetiségek művelt osztályai műveltségükkel a magyar közvetítés mellett vagy közvetlenül a nyugatihoz kapcsolódtak, mint a felvidéki és erdélyi szászok, vagy mindenestől a magyarhoni művelődés eszközeinek köszönhetik fölemelkedésüket, mint a románok és szerbek, s föllendülésük eredménye jórészt meg is maradt az ország határain belül; a kultúra legfelsőbb szintjein az érintkezés a déli és keleti népekkel igen elenyésző s ezzel arányos a kölcsönös hatás és közvetítés is; ők a mi irodalmunkat és művészetünket, mi az övékét nem, vagy alig ismerjük, s itt Nyugat és Kelet találkozásáról és közvetítéséről nemigen lehet beszélni. Műveltségével a magyarság annyira Nyugathoz forrt, hogy Keletet is nyugati közvetítéssel ismerte meg, belőle az és akkor jutott el hozzá, ami és amikor Nyugaton már előbb méltánylásra és megértésre talált; így került ide az orosz irodalom, s akik Gogolt, Dosztojevszkijt, Tolsztojt a magyar fordítások előtt ismerték, ismeretüket nyugati forrásokból merítették, a műveket először németül, franciául olvasták; Párizsból terjedt át ide a japán, kínai művészet ismerete és divatja, nyugati nyelvek révén a japán, kínai irodalom; a nyugati tudomány kutatásai nyomán, ami egyáltalán eljutott ide az indiai filozófiából, s Nyugatról jött divatként e filozófia eklektikus fölhígítása, a teozófia.

Tulajdonképpen a múlt század második felében, az európai szellemű függetlenségi harc, s még inkább 67 után születik meg, a századfordulóra tömegeket, rétegeket, intézményeket szervez, Ady föllépésekor kiélesedik, és a háború után a végső következtésekig bátorodik a nemzetinek az a formulázása, mely Keletet Nyugattal, azaz a magyarságot a Nyugattal szembeállítja, politikai, társadalmi, kulturális jelenségeket, áramlatokat, produktumokat eszerint értékeli, megállapítván erről vagy arról, hogy azért rossz, mert Nyugatról jön, s azért ártalmas a magyarságra, mert a magyarság egészen más, mint a nyugati népek. Történelmi vizsgálódás helyett fogalmak és elvek tisztázása lévén célo, hagyom e tan geneziséjét, s veszem a pusztá tény és eredményt, amint készen megmutatkozik, sajnálva, hogy jó pszichológus és analitikus még nem vágta kését ebbe a homályos eredetű szellemtörténeti komplexusba (szellem ugyan minél kevesebb találkozik benne, de a történelemben és szellemben a sötét foltok nem kevésbé érdekesek és izgatók, mint a világosak, s e nélkül a genezis nélkül, az ilyenfajta értékelés s ilyen indokolású elzárkózás alakváltozásainak kiszálazása nélkül a magyarság mai szellemi képe – s nyilván jövője – teljességgel érthetetlen); csupán arra utalok, hogy meg kellett előznie a nemzeti öntudatnak s a nemzet modern fogalmazásának, kellett előbb az igazi, hogy jöhessen aztán a talmi, az egyenes, hogy legyen mit elferdíteni, az eredeti, aminek paródiáját meg lehessen csinálni, mint ahogy ma a paródiának kritikájára se lehetne gondolni, ha nem volna, mihez mérjük.

Előrebocsátom, hogy amint nem szándékom a magát s csak magát nemzetinek tartó irányzat genezisének kibogozása, úgy nem szándékom üggyvédkedni Nyugat s a nyugati hatások átvétele mellett, mint amelyek azért jobbak a máshonnan jövőknél, mert nyugatiak; Nyugatnak sok jelensége nem kellene se testemnek, se lelkiemnek akkor se, ha francia, angol vagy akármilyen volnék; nem foglalom állást hatás és átvételek mellett azért, mert nyugatiak, se ellenük, mert állítólag nem nyugatiak; bárhonnan jönnek, eredetüktől függetlenül önmagukban tekintem, logikai, etikai, esztétikai stb. értékük szerint értékelem és ítélem meg őket. Először a kritikátlanságot akarom megmutatni, azt a fajta értékelést, mely kivonja magát az értékek fóruma alól s nem szerintük, hanem más szempontok szerint értékeli (nyugat-keleti, nemzeti stb.). A kritikátlanság az alap, a talaj, a kiindulás és logikai premissza, a többi belőle nő ki és következik: mivel lemondott a dolgok megítéléséről az értékekhez való viszonyukban, képtelen a sajátosnak, a magyarság nemzeti föladatainak és súlyos problémáinak meglátására is, másrészt óhatatlanul ki van szolgáltatva a nemzet történelmi életvonalából és jelen helyzetéből objektíve kiolvasható hivatással és jelleggel ellenkező kritikátlan átvételnek idegenből, amilyen a fajelmélet, fajvédelem, nemzeti öncélúság és hasonló, amelyeket tekintet nélkül német eredetükre ugyancsak immanens kritériumuk szerint kell megítélnünk. Ha ez logikátlanságot, ellentmondást tár föl bennük, nyilvánvaló, hogy a nemzetben, mely szellem, tudat és akarat, zűrzavart, a nemzet fogalmában feloldhatatlan logikai ellentmondást kell előidézniök, s a nemzetinek kiélézését, mindenek fölé emelését célzó elméletek éppen a nemzetet homályosítják el.

II.

Ösztönszerű védekezésésként - a nemzetével éppen nem azonos érdekek önvédelmeként - szállingózik fölszínre a 48-as forradalom után a magát nemzetinek nevező irányzat ideológiája. Még óvakodik a forradalom nyílt megtagadásától, a köztudatot még sokkal inkább áthatja a forradalom nagy nemzeti cselekedetének hite és láza, semhogy elvekbe foglaltan a siker reményével vállalkozni lehetne a forradalom irányával ellenkező elzárkózás megfogalmazására; burkoltan, álcázva lépeget ki a nyilvánosság elé és kezdi meg a közvélemény formálását, szervezését. Logikájának tételei azért mégis jól kiolvashatók: a forradalom elbukott - a bukás a nemzetre katasztrófa - a forradalom eredete nyugati eszmék átvétele - ergo óvakodni és elzárkózni kell a nyugati veszedelmes eszméktől - a „nemzeti irányzat” hivatott annak megállapítására, mi a magyar nemzeti jelleg, ránézve mi üdvös és káros. Vagy: még ha a forradalom ezúttal szükséges volt is, de befejeződött, örökre befejeződött minden téren, elért mindent, ami a nemzetre kívánatos, gondoskodni kell, hogy forradalom többé ne legyen és ne lehessen, ezután már csak élni, virulni, gyarapodni kell a kiegyezéssel elért keretek közt; a kiegyezés intézményesítette a forradalom minden vívmányát, a hosszú nemzeti küzdelmek célja eléretett, itt most már meg lehet és meg kell állni. Ami hatvanhét után még a pozíciókat megszállt epigon irodalom, művészet, tudomány védekezése a nemzeti és a hagyomány jelszavával

minden szellemi rezzenés vagy mozgalom ellen, konzervativizmusnak szépített maradiság, önelégült elmaradottság és tespedés, tanulatlanság, műveletlenség, süketség és vakság, az a századfordulón, a háború idején s utána: támadó kezdeményezés, fokozatosan erősödő szakítani kívánás a Nyugattal s egész nyugati múltunkkal, a Nyugat pusztulásának óhaja, a pogányság visszaahívása, fajelmélet, Kelet felé fordulás, turanizmus. Nyugat darabolta föl az országot, mérgezte meg a lelkeket, oltotta be a forradalmi mérget (most is, 48-ban is), veszélyezteti a nemzeti jellemet, a nyugatias egyértelmű a nemzetietlennel vagy nemzetellenessel. Ami Nyugatról jön, természeténél fogva rossz, mert dekadens, korcs, beteges, s mivel tőlünk, egészséges, romlatlan magyaroktól és keletiektől, turániaktól merőben elütő, nekünk különösen kárhozatos. A „nemzetiből” kibúzózott a „keleti”, a konzervativizmusból a turanizmus, s hogy a háború után az egész nemzeti életre, főképp az ifjúságra kihatni törekvő támadó jellegű osztályozás és minősítés mennyire folytatása a kiegyezés utáni „nemzeti” irányzatnak, gyönyörűen szemlélteti a folytonosság egyéneken, szervezetekben, egyesületekben, rétegekben: a háború előtt ifjú vagy középkorú konzervatívokat, kik örültek, ha a kortól végképp elmaradt, csendes irodalmi társaságokban fölvashatták vagy ártatlan családi lapokban kinyomathatták elmeszüleményeiket, a háború után támadó seregek élén látjuk viszont, kifejlődve, megéretten vagy megaggottan, ősz és kopasz fővel, de hangos és harcias vitézek képében, mint politikusokat, vezéreket, törzsfőket, elnököket, fajvédőket, gyulákat. A kiegyezéssel epigonizmus ennek a lelkeségnek legtagabb talapzata, a háború utáni turanizmus a piramisnak csúcsa, a kettő közt sok fokozat és árnyalat rétegeződik, ezek néha nem értik, néha megtagadják, néha víják egymást, mégis valamennyi egy nagy lelki épületnek tagja, egy nagy egésznek része.

Ákár egymás oldalán, akár egymás ellen harcolnak ezek a rétegek, akár koppánykodnak, akár neonacionalistának nevezik magukat vagy csúfolják egymást, abban mind megegyeznek, hogy magát valamennyi a magyar jelleg szabadalmazott ismerőjének tartja, s mindegyik ugyanazon módon értékeli, hogy ti. valami megfelelő-e őszintén a magyar jellegnek vagy nem. Az értékelés ezen módja szerint nem a dolgoknak az értékekhez, hanem az eleve megkonstruált nemzeti jelleghez való viszonya dönt értékük fokáról, s ez az a szűrő, melyen át az „egészséges” hatásnak be szabad szívárognia a nemzet testébe. Mert átvenni, éspedig az átkos Nyugatról átvenni mind szoktak, még a legkeletiebbek is a fajelméletet (ad normam²: árja vér), pogányságot (a. n.: wotanizmus), turanizmust (a. n.: germán faji közösség), nemzeti öncélúságot (a. n.: német autarchia) Nyugatról vették át, ők azonban a magyar nemzeti jellem és jelleg birtokában tudják, mit szabad átvenni, mit nem. Valahogy így kell ezt elképzelni: a festő, például, kimegy külföldre, ott kiválasztja, ami a magyar jellegnek legmegfelelőbb, hazahozza, s itthon aszerint fest; hasonlóan a költő, tudós, politikus, egyházi ember és a többi. Tehát nem így: a festő, költő, tudós, politikus stb. egyúttal értékelő szellem, aki piktúrát, költészetet, tudományt, politikát stb. immanens kritériumuk szerint, az értékekhez való viszonyukban szem-

² mintájára, példájára

lél és ítél meg, s eszerint valamit jónak, mást nem jónak ítél, valamit elfogad, mást elhárít, s mivel egy nemzetnek szellemiségében és lelkeségében meghatározott tagja, ami hat rá, azt természetszerűleg a saját nemzeti meghatározottsága szerint fogja föl és dolgozza föl. Az a priori fölállított nemzeti ideál rétegenként változik, egyik a másiktól lényegesen eltérhet, egyik a másikat kizárhatja. Általában mind türelmetlen, igyekszik a szűrőt szűkre szabni, el egészen a turanizmusig, mely a többit valamennyit elveti; de akármilyen szűk külön-külön, együtt olyan tág zsilippé bővül, amin minden beáradhat – föltéve, hogy a sokféleképpen fogalmazott nemzeti jellegnek való megfelelés jelszavával érkezik. Ezen logika szerint a nemzeti jelleg jelentheti például olyan valaminek konzerválását, amit átvettek ugyan, de ötven vagy száz év előtt, vagy még régebben, így jelentette a rendi alkotmány elavulásának idején ennek a Nyugatról századokkal előbb átvett rendszernek fenntartását és elzárkózást a korszerű feladatok elől; jelenthet a művészetben románt, gótikát, barokkot, rokokót, szóval mindent, ami kész stílus, aminek múltja van; jelentheti azt, hogy minden építési hagyományú városban valamilyen történeti stílusban kell építkezni ma is, amint a neonacionalizmus kultuszminisztere elméletileg kifejtette³ és gyakorlatilag is érvényesítette; jelentheti a huszadik század harmadik tizedében az Alföldön, a Tisza partján, Szegeden a velencei Szt. Márk teret, amely gondolatot aztán a szegediek a gondoláig továbbfejlesztettek; jelentette sokáig a múlt század közepének akadémikus müncheni piktúráját; jelenthet hazai hagyományt, a kiegészési ideálhoz alakított Aranyt, Petőfit; kiegészési népiességet, amilyen például a népszínmű; jelentheti az álmagyar népdalt s a magyar zene szégyenét, a cigányzenét; jelentheti a közjogi politizálást, jelszavas kuruckodást, közigazgatási rendszert, birtokpolitikát – egyszóval mindent, amiben az uralkodó konszenzus elismeri a nemzeti jelleget.

Ennek a konszenzusnak sokféle foka van, az ösztöntől, érdekvédelemtől, az újnak, másszerűnek, súlyos feladatnak, felelősségnek gyűlöletétől fel a rendszeresen kiépített elméletig, az átfogó nemzeti programig. Az elmélet politikai, szociális, gazdasági, vallási, erkölcsi, művészi téren kidolgozva és szervesen összefonódva világnézetté tágu. Mint illik, sajátos lelkeség hordozza, mert ez az elmélet nem „szürke tan”, hanem eleven élet, indulatokkal, rokonszenvvel, ellenszenvvel, mindazzal az irracionális tényezővel, ami a tanokat áthevíti, színezi, hajtja, gyökerüket körül fogja, táplálja. Az egész együtt, elmélet és éthosz, tan és érzés, világnézet és hangulat néha áramlik, néha vesztegel, néha csak éppen van, mint valami állapot, néha kiélesedik és támad, hol véd, hol meg hódít. Csalódásig hasonlít az igazi nemzeti élethez, melyben hasonló tényezők – tudat, lelkeség, érzés, indulat, temperamentum – hasonló módon rétegeződnek, áramlanak, emelkednek, hanyatlanak; s melynek hiánytalanul teljes paródiája. Még abban is, hogy, mint az autentikus nemzeti tudat, fejlődik: a forradalmat jóvátevő epigon elzárkózástól a Nyugatnak hadat üzenő, ellen az egész Keletet hadba szólító turanizmusig.

³ Klebelsberg Kunó (1875–1932), művészet- és kultúrpolitikai tanulmányaiból, beszédeiből több kötet is megjelent: *Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. Budapest, 1927.

III.

Jövő-menő jelszavak? várjuk meg elmúlásukat? Ám látjuk, elmennek egyik alakban, visszatérnek másikban, megerősödve és megszorodva, mint a példázatbeli tisztátalan lélek („maga mellé vesz más hét lelket, magánál gonoszabbakat...”⁴). Ha egymásnak egyenes- és oldalági ivadékai, atyafiai a jelszavak, szintúgy az utánuk induló, mindig megújuló rétegek. Közömbös-e, mi történik addig, míg ezek a jelszavak végképp elmúlnak, a rétegek megértik, mi a nemzet s benne mi az ő hivatásuk? Melyik szervezet bírja el megalvadt vértömegeknek az eleven vért mímelő, ennek keringését mindenütt eldugaszoló dagadását-apadását? Nem vagyunk olyan sokan, hogy a megoszlást s vele tömegek távollétét megoldást sürgető nagy feladatoktól vagy éppen szembenállásukat velük könnyen vehessük. Amikor a nemzeti élet sorsát nem uralkodók vagy néhány miniszterük belátása s akarata, legalábbis nem a tömegektől kapott megbízásuk nélkül, vagy egy kiváltságos osztály érdeke-önkénye igazgatja, legalábbis nem a tömegek szervezetlenségének és meddő jelszavak után való bódulásának tervszerű kihasználása nélkül; amikor látszólag korlátlanul intézkedő diktátorok hatalmukat céljaiknak megnyert, szervezett tömegekkel gyakorolják; amikor irodalmat, művészetet pápák, királyok, fejedelmek helyett s néhány műértő mecénás mellett tömegek éltetnek, s értelmetlen megoszlásuk, a szellem merész, új vállalkozásaitól idegenkedésük olyan kis országban, vékony értelmiségi rétegben, mint a mienk, üres térben magára hagyja a szellemet; amikor föltárulnak nagy nemzeti föladatak, melyek csak tömegek rájuk eszmélésével oldhatók meg, ha megértik, hogy az ő létük s az egész nemzeté e föladatakon függ, amilyen volt a háború előtt az erdélyi kérdés, az egész magyarságnak ez a kérdése; amilyen volt már akkor s még inkább az ma a dunántúli kérdés, a Dunán túl a magyarság pusztulása, s nincs más segítség, mint a telepítés, birtokreform, örökösödési törvény, új gazdasági rend négy tagú és egyetlen tagot se nélkülözhető szerves rendszere; mikor ezek oly temérdek s elkészségük miatt szinte emberfölötti feladatok, hogy jórészt már csak *minden* egyént egyesítő tömegek megmozdulásával, tudatos, a célt világosan látó összefogásával, közös munkájával oldhatók meg, s megoldásukhoz, ha az intéző körök elhanyagolják őket, az értelmiségi, látni hivatott rétegek szellemi fölkelése szükséges, hogy a kormányzó hatalmat kényszerítse a velük való foglalkozásra; - akkor nem közömbös, hanem életbevágóan döntő, megértik-e a nemzet rétegei, megértik-e tömegek, megérti-e az ifjúság ezeket a föladatakat, s vállalják-e őket; különösen az ifjúság megérti-e, hogy a maga jövőjét és boldogulását is csak alapjától tetejéig újjáépített országban, új falvak ezreinek megépítésével nekilendülő nemzeti életben, a gazdasági és szellemi átépítés rengeteg új munkájában találhatja meg; megérti-e, vagy pedig nemzetinek vélt tanok képében, a nemzeti jelleget és jellemet, a nemzeti célúságot megerősíteni szándékolt, idegenből kritikátlanul átvett jelszavak alakjában elfogadja és engedelmesen, lelkesen követi a kísértést, mely arra tanítja és szoktatja, hogy értékelések, elvek, törekvések értékmérőjét ne immanens kritériumokban,

⁴ Máté 12:45.

bennrejlő határozmányokban keresse és ismerje föl, hanem külső – nemzetinek nevezett, s mert „nemzeti”, azért jó – jegyekben készen kapja, lemondván ilyen módon az önálló gondolkodásról, mindent, a nemzetit is, a szellemi értékeknek alárendelő megítélésről, az egyetlen fórumról, mely a nemzetnek s benne öneki, az ifjúságnak is érvényes célt szabhat; lemondjon erről, s ne eszméljen rá, hogy évről évre csalódásainak, küzdelmei meddőségének a nagy feladatoktól való eltávolodása az oka, s hogy a változást oly utakon keresi, amelyeken – az egész nemzetben meginduló egyetemes, nagy változás nélkül – soha meg nem találhatja; sőt önmaga is hozzájárul a változás elodázásához, részes benne és felelős azért az állapotért, melynek ránézve gyötrelmes következményei ellen hadakozik. A kiegyezési epigon elzárkózáshoz és elmaradáshoz hasonló magatartás, önmagukban ellentmondó, magukat a nemzeti jelleg nevében az értékek ítélkezése alól kivonó, a nemzetet nagy feladataitól eltérítő és elszoktató eszmék kultusza, terjedésük és meghonosításuk szolgálata, számukra, akár honiak, akár idegenből jönnek, nemzeti cégér alatt talajkészítés, mindenkor csonkító-nyomorító a nemzetre, de korántse oly belső ellentmondásba rekedt, kihatásban oly végzetes 48 előtt, mikor még a nemzetben nincs benne mindenki; a végzetesség akkor kezdődik, mikor a nemzet, legalább elvben, mindenkire, az egész népre, alapul – így kellene lennie, mert másképp már nem lehet –, s a rontás a nemzet keretében élőket nem mint egyéneket, hanem mint nemzet-tagokat éri, akiknek szellemi és erkölcsi helytállásával áll vagy bukik maga a nemzet.

Hosszmeteszben múlt és jövő, öregek és ifjak, keresztmeteszben felülről le, alulról föl pásztáznak a szálak, e sajátos, magát magyarnak, nemzetinek, végül kiélezve keletinek valló öntudat szálai, egybefűzve-fonva egymástól egyébként igen távol eső értelmiségi rétegeket és nemzedékeket. A szálak néhol szinte szakadásig elvékonyulnak s egymástól elritkulnak, másutt megvastagszanak és sűrűsödnek, helyenként szövetté szövődnek, boggá csomósodnak egyletekben, csoportokban, társaságokban, szövetségekben, hol egymással egyetértésben, hol villongásban – az egész mégis egy véredény- és idegrendszer, közös szívvel, közös gerinccel, a hivatalos és nem hivatalos Magyarország jókora részének konszenzusa, mely annak a mértéknek a birtokában érzi magát, hogy politikában, vallásban, erkölcsben, irodalomban, művészetben, életfelfogásban, világnézetben, gondolkodásban, érzésben, jellemben mi a magyar, a magyaros, a nemzeti, minden tagja egy-egy határőr, aki éberrel vigyáz, hogy a dekadens idegen szellem meg ne mételyezze az egészséges magyar lelkületet s a miniszter ugyanazzal a nemzeti tudattal, a nemzeti aktus és önvédelem, a nemzeti hagyományok őrzésének tudatával parancsolja a cigánynak a sírva vigadás álmagyar, szentimentális, limonádés nótáit, mint az ellenzéki lapszerkesztő a járási székhelyen.

IV.

Ebben az irányzatban az a nevezetes, az idegen szem objektivitásával nézni tudó számára valósággal elképesztő, mennyire közönyös vagy éppen ellenséges a tünekény pártpolitikai áramlatok mögött elhagyottan vajúdó nemzeti, történelemben vágó nagy kérdések s a nemzeti kultúra feladatai irányában, nemzeti elhívottságának érzete és

öntudata ellenére milyen nehezen lehet megmozdítani s ráeszméltetni az imént említett tereken (politika, művészet stb.) olyan helyzetekre, kérdésekre, feladatokra, melyeken fordul az egész nemzet sorsa, olyan szellemi javakra, melyeken sarkallik a nemzeti kultúra. Lendítő nemzeti erő helyett gát, tápláló közösség helyett béklyó – ezért kell, elkerülhetetlenül ezért muszáj vele foglalkozni. E túlzásnak tetsző állítás igazolására nyomban idetűzők egy csokor példát. Félreértés elkerülése végett azonban előrebocsátom, hogy nem bíraskodom senkinek magyarságában, nem lépek a jó és rossz magyar osztályozásának nálunk megszokott útjára, személyeken túl tényekre és eredményekre utalok. A visszásság magyarázatánál gyakran fölmerül nálunk az érvelés, hogy minden baj oka társadalmunk vegyes nemzetiségű eredete és alkata, s ennek következménye a nemzeti érzék hiánya – a tapasztalat mást mutat, sokszor maguk az így érvelők, kétségbevonhatatlanul színmagyarok, a nemzeti jelszavakat ezen a címen joggal kisajátítani vélők képviselik ez érzék hiányának legsúlyosabb eseteit. Hagyjuk hát e megbízhatatlanul ingatag alapú, objektívnek álcázott ismérveket fitogtató, elvi megítélésre és szétválasztásra teljesen alkalmatlan olcsó skatulyázást. Ebben az irányban állnak, élnek, cselekszenek, munkálkodnak jó magyarok, kitűnő magyarok, kiknek magyarságához, érzéséhez, nemzeti hűségéhez, jóhiszeműségéhez kétség sem fér, teltek jó szándékkal, tenni akarással, s mégis hiába az egyéni jelesség, hiába a közösségbe szervezethez, ha figyelme nem oda fordul, súlya nem oda tódul, ahova kellene; magyarnak születnek, feltehetően természetes fogékonysággal minden iránt, ami szellemi érték nemzeti jellegzetességgel kínálkozik számukra, várja őket, s felnövekedvén, belenőnek olyan kész légkörbe, áramlatba, jelszavakba, mik megfosztják őket a képességtől, hogy elfogulatlanul, világosan lássanak; végül elvesznek a tragikus elhagyatottságban vívódó magyar szellemi élet számára, sőt növelik, duzzasztják a mozgíthatatlan tömeget, mely ezt az életet agyonnyomja. Csak sajnálkozva lehet méregetni a nemzeti életet ilyen módon érő veszteséget s őket is, hogy mi mindentől fosztják meg őket a fennálló körülmények s önmaguk. Ha egyszer nyilvántartást készítenénk a szellemi javokról, amikért érdemes magyar földön születni, amiket csak magyar lelkeséggel (tekintet nélkül az eredetre) lehet teljesen átélni és átérezni, amikért ezen a helyen érdemes küzdeni és szenvedni – vajon hánynak birtokában találhatnának? s mivel indokolnák a fogékonyságuk határáig terjeszthető teljességre törekvés hiányát, a nagy lemondást, a dantei bélyegzésű bűnt (... fece per viltate il gran rifiuto⁵)? S ha meglepő, hogy a magát magyarnak, mások kizárásával egyedül magyarnak, a magyarság dolgában szabadalmazottan ítélező magyarnak tartó irány alapján mennyire nem magyar, a nemzeti irány mily kevésbé nemzeti, oly kevésbé, hogy az időszerű nemzeti feladatok tükrében olykor éppenséggel nemzetietlen vagy nemzetellenes, a meglepetés csak addig tart, míg ezt az egész szellemi-lelki struktúrát át nem világítjuk. Erre később, a belső ellentmondás gyökerének föltárásával, még visszatérek. Most, előzetesen, csak röviden utalok rá. A nemzeti mint mérték, a *right or wrong, my country*⁶ elve érvényesülhet a külpolitikában, irányt szabhat diplo-

⁵ Aki a nagy lemondást tette gyáván (Dante: Pokol, III. 60. Babits Mihály fordítása).

⁶ jó vagy rossz – az én hazám

máciai tárgyalásoknak, a kötelesség erkölcsi imperativusát öltheti magára (nyitva a kérdés, csakugyan üdvös-e) – nem lehet irányelv egy nemzet belső életében s kultúrájában; akinek a *wrong* is *right*,⁷ csak azért, mert az ő nemzetében találja, eleve lemond arról, hogy a jót megkülönböztesse a rossztól, s hogy minden dolgot önmagában, a saját mértéke szerint mérjen és ítéljen. Ez nem elég. Lemond továbbá arról is, hogy a nemzetit (s a nemzeti feladatokat) megértse; ez az elv nem igazít el annak megítélésében, mi a nemzeti jellegű, mi nem – ez annak szeretete, ami éppen *van* a nemzetben belül. Az érték-elvről való lemondással logikailag együtt jár a megismerésről való lemondás, a szellemi-erkölcsi szférában, tettek és művek között értékelés nélkül nincs megismerés, s amint a nemzetinek nevezett kritérium az értékelés helyére lép, minden megismerés – így magának a nemzetinek megismerése is, megsemmisül; nincs, ami a tapasztalatot ismeretté, megértéssé feldolgozza, szellemi-erkölcsi hierarchiába rendszerezze, nincs, ami világítson és mérjen; helyén ösztön, érzés, indulat csapkod vaktában vagy nyugszik magában, s mert vak, azért közömbös is, és viszont; érzés értékelv nélkül nem is lehet más. A közömbösnek nem mond ellene a nagy zaj és harciasság időnként – más célokért lángol. Ha az igazi problémák iránt nincs érzék, mert hiányzik a kritérium, akkor éppen azért nincs érzék minden igazi nemzeti probléma iránt se, mert az értékek alól kivont s ezzel merőben külsőségessé tett „nemzeti” kritérium az igazán nemzeti és álnemzeti közt se tud különbséget tenni. Ezzel megnyílik az út a jelszónak. Hogy teljességében megértsük, mindig pozitív és negatív oldalát kell látnunk. Az első: felruhazza az alatta tömörülőköt biztos tudással a nemzeti kérdésében, a „nemzeti érzésűek” csalhatatlanul tudják, mi kell a nemzetnek, mi használ vagy árt neki politikában, irodalomban, művészetben stb.; pótolja a tárgyi tudást, műveltséget, tehetséget, fensőbbes címen menlevelet ad hiányuknak; nem baj, ha valaki nem ért például a művészethez, az a fő, hogy a nemzetéhez értsen, ennek segítségével, ha hatalma is van, megvéd bennünket a dekadenciától, korcsától, nyugati veszedelemtől, ahogy miniszterek döntése kulturális, művészeti ügyekben nyilván ki is mondta. A második: fölment a feladatok alól: az első menlevelet ad, ez igazol is; a jelszó hangoztatása, vele, érte harcolás azt az érzést kelti a lélekben, hogy megtette kötelességét – s közben lefoglalja, a komoly munkát igénylő, súlyos, áldozatokkal járó feladatoktól eltéríti, a lelkiismeretet elaltatja; alibi: mert *itt* vagyok, nem kell *ott* lennem; a második a veszedelmesebb, mert ha mindennek a gyökere etikai, az egész szellemi-lelki életet gyökerében, alapjában támadja meg. A jelszó, az eszme majma, szakasztott úgy viselkedik, mint az eszme, vallásos, erkölcsi, tudományos színt ölt, logikával dolgozik, fejlődik is s a fejlődést felhasználja, előre lát, ösztönszerű tervszerűséggel készíti rendszerét s megformál egy egész világot, minden részében; igazában csak utólag derül ki róla, mily kitűnően operált, hogy becsapta híveit, milyen pusztaság marad utána, mennyi mulasztás, mennyi elvégzetlen, közben egymásra tornyosuló s már elvégezhetetlen feladat, milyen szellemi és erkölcsi hullamező, mekkora pusztulás; a hegeli List der Idee⁸

⁷ a rossz, a helytelen is jó

⁸ az ész csele

mintájára s visszajaként a: *List der Un-Idee*.⁹ Hálás tárgy és érdemes teendő volna a szociológia számára a jelszó pszichológiájának és erkölcsének földolgozása, különösen nálunk. Az anyag igen gazdag.

V.

Ennek az iránynak korában, a kiegyezés utáni híres „föllendülés” és „virágzás” idején, az ezer éves történelem ma is legdicsőbbként emlegetett szakában százezerszám és milliószám kivándorolt innen a magyarság; közte bizony színe-java is, hiszen még mostanság is olvashatjuk kint járt előkelőségeink boldogságtól és büszkeségtől dagadozó nyilatkozatait arról, hogy a magyar munkás mindenütt milyen nagyszerűen „beválik”, s milyen becsületet szerez a magyar névnek; kivándorolt a nemzeti tudatot megtestesítő s a nemzeti erőt és akaratot kifejező állam közreműködésével, állami szállítmányként állami szerződések alapján és haszonra. A példa, mint már ilyenkor szokott, most is kéznél volt: kivándorlás máshonnan is folyik, nagy nyugati országokból, Itáliából, Németországból, sőt Angliából, nincs miért restelnünk vagy elleneznünk. Aki valaha csak egy kicsit is foglalkozott az európai kivándorlás okaival, tudja a különbséget a miénk s a többi népé közt, ismeri Itália hallatlan évi szaporulatát és gyarmatosító politikáját, a németországi viszonyokat, Angliáról nem is beszélve (a hozzá hasonlításnak jó volna már végképp lekerülni a napirendről), s arról sem, hogy ezek nem nemzetiségi államok, mint a magyar, melynek előbb-utóbb számot kellett vetnie az államalkotó nép helyzetével saját otthonában. Tudnivaló az is, hogy a kivándorlással egyidejűleg a magyarság az ország nagy területein amúgy is fogyott, s hogy a kivándorlás és fogyás nálunk segíteni lehetett volna birtokreformmal és szociális reformokkal. Választani kellett, vagy reform, vagy nemzeti katasztrófa, az irány az utóbbit választotta s miközben hirdette, iskolákban tanította „itt élned, halnod kell”, szakadatlanul szállította kifelé a népet, nyílt beismerésül, hogy itt több magyarnak nem tud vagy nem akar életlehetőséget adni. Közben azért mást is tett – számítgatta, mikor lesz a magyar 30 millió! Az irány szócsöve, a szélső nacionalizmus lapja¹⁰ kiadta a jelszót a 30 millió magyarról, hangosan harsogta a nagyhatalmi mámor és dicső jövő álma ölen gondtalanul szunnyadó magyarság fülébe, s ugyanakkor a kivándorlás és belső romlás évről évre fokozódott. Jellemző, hogy éppen ennek a lapnak hasábjain jelentek meg Vadnay Andor¹¹ csongrádi főispán azután könyvben is kiadott cikkei az alföldi földműves-kubikus proletáriátus százezreinek szörnyű nyomoráról, halálos vergődéséről – ugyanazok a kormánykörök, a nemzet sorsának ugyanazok az intézői és ugyanaz a közönség olvasták ugyanazon lapban a nemzeti nagyság himnuszait s a pusztulástól megrendült lelkiismeret segélykiáltását. Nem vették észre az ellentmondást. A himnusz szebben hangzott, és föloldott a cselekvés kötelessége alól. Vadnay, aki nem volt se szocialista, se

⁹ a gondolatnélküliség, az értelmetlenség csele

¹⁰ a Rákosi Jenő szerkesztette Budapesti Hírlap

¹¹ Vadnay Andor (1859-1901) politikus, közgazdasági író

„destruktív”, kétségbeesett sok százezer főnyi tömegek, tisztán az emberiség szempontjából nézve, emberhez méltatlan sorsán, emberi lények éhhalállal küszködésén, gyermekek ezreinek táplálék- és ruházatkodás-hiányán, de nem kisebb kétségbeesséssel látta e tömegeknek, mint magyaroknak, elhanyagolását és elhagyatottságát, a nemzeti életközösségből kirekesztését, a nemzet testében idegenné válását. S jól látta e nemzetgyilkos helyzet következményét. „Ha szaporodni és terjeszkedni tud e terület népessége – írja –, az a magyar faj erősödését jelenti. Ha pusztul, ha kivándorol vagy szaporodásában valami kényszerűség miatt megakad, ez a magyar faj missziója elvesztésének, ezeréves európai mártír-életünk végének a kezdetét jelenti.”¹² Az utóbbi három „ha” bekövetkezett. Kész volt felforgatni mindent, hátrább állítani a véderő, iparpártolás, kormányzat javítása ügyét, felforgatni – kormány megbízott szájában nagy szó – az állami háztartás egyensúlyát, lemondani egy időre minden egyéb „fejlődésről”, mert „itt a magyarság megmentéséről van szó.” A „megmentésre” nem került sor se akkor, se azóta. Vadnay beszélhetett így, őt megvédte állása és tekintélye minden gyanú ellen – mindenki más számára, aki fölajdult és gyökeres reformot indítványozott, készen tartották a hazátlan bitangság bélyegét a közvéleményt teljesen lenyűgöző lap hasábjain, ugyanott, ahol megindították a hajszát Ady ellen, mert a pusztulást érezte, a magyarság üldözött vadjává tették, ugyanazok, akik aztán hazaárulónak bélyegezték Babitsot, mert a háborút tőlünk idegennek vallotta. Vadnay a millenniumi évek minden nemzeti problémát örökre elintéztnek vélt „boldog békéjében” szólalt föl, azóta valóság lett az „elképzелhetetlen”, az ezeréves ország földarabolása – s az új helyzetben mélyreható reformok nélkül élni képtelen ország használatára megreformálták, átjelszavazták a régi nacionalizmust neonacionalizmusá és nemzeti öncélúsággá. A 30 millió magyar helyett jóval kevesebb maradt meg itt – vajon van-e itt most már valamennyinek helye, otthona, kenyere, megbecsülük-e, megmentik-e, megőrzik-e, megerősítik-e a maradékot? A kérdés jogosult az irredentizmus, a revíziós mozgalmak és nagygyűlések korában. Ebben a korban – a magyarság kivándorlása változatlanul folyik tovább. Hogyan, hová? A kérdésre hihetetlen – akárhány elolvasás után is hihetetlen – hivatalos feleletet ad a Magyar Statisztikai Közleményeknek az 1930. évi népszámlálás adatait közreadó kötete, mindjárt az első lapján: „Annak ellenére, hogy a külföldre való kivándorlás elé az utóbbi évtizedben is számos akadály tornyosult, mégis 73.902 főnyi (0.9 %-os) kivándorlási különbözet jelentkezik. Igaz, hogy az Észak-amerikai Egyesült Államok, ahová a magyarországi kivándorlók legnagyobb tömegei vonultak évtizedről évtizedre, most lezárta előttük a sorompót, de Amerikai többi területei még mindig vonzóerőt gyakorolnak a magyar kivándorlókra. Látjuk ezt Kanada immár rendelkezésre álló 1930. évi előzetes népszámlálási adataiból; ott ugyanis a magyarországi származásúak száma 1920–1930 között 7.493-ról 28.523-ra, tehát 21.030-cal növekedett meg. Ha majd rendelkezésre fognak állni a többi államoknak Kanadáéhoz hasonló részletességű adatai, nem lesz nehéz nyomára jönni annak, hol helyezkedett el a fennmaradó 53.000 magyarországi kivándorló.”¹³ Ebből a kivándorlást megkívántató

¹² Vadnay Andor: *A Tiszamellékről. Tanulmány az alföldi munkáskérdésről*. Budapest, 1900. 118.

magyarsággal írt hivatalos állami okmányból megtudjuk, hogy Amerika „még mindig vonzóerőt gyakorol”; megvan hát végre: a kivándorlásnak bizonyosan ez az ellenállhatatlan vonzóerő az oka; s megtudjuk, hogy semmit se tudunk arról, hova lett félszázezernyinél több magyar – elszóródott, mint gazdátlan polyva a szélben, elfolyt, mint kelletlen lötyty a hasadt edényből. 73.902 magyar egy kisebb megye népessége – ha ennyit sikerült volna már visszaszerezni, micsoda nemzeti ünnep lenne! S a földműves-proletariátus? Az ónacionalizmus társadalma gyűlölködve nézte az élni, itt élni-akarásért mozgolódó tömegeket, a jelszó szerint nincs semmi más baj, mint hogy nemzetközi népbolondítók félrevezetik, nemzeti érzését meglazítják – mióta az alföldi kubikosok a Teleki tér kövezetén tanyáznak talicskástól, családostól, s az embertelen nyomor közszemlére került, az újnacionalizmus gyakran kifejezte már részvétét fölötte, hangsúlyozva, hogy most még fokozottabban kell vigyázni e tömegek lelkére, magyar nemzeti érzésére.

Ennek az iránynak idején Erdélyből a koldus székelység szünetlen szivárgott Romániába kocsisnak, cselédnek, hungarának, székely falvak eloláhosodása befejeződött, román bankok egyre-másra földet vásároltak, parcelláztak. Figyelmeztető, könyörgő szózat gyakran érkezett, meghallgatásra, megértésre nem talált. Tengerentúli gyarmat az anyaországtól nincs jobban elválasztva, mint az „egyesített” Erdély volt Magyarországtól, ahogy ott a Királyhágón inneni országrészt nevezték. A kiegyezési kornak Erdély sorsa egyik legfontosabb fejezete, mit még máig se írtak meg; tükre az egésznek. Ma azt mondják, „hiba” történt, s azt akarják vele kifejezni, hogy el lehetett volna kerülni a „hibát”, mintha azzal a szellemmel, rendszerrel, tudattal más is történhetett volna, mint ami bekövetkezett. Ez a fölfogás viszont, mely elszigetelt eseteket lát, tükre a mai történelmi látásnak, nemzeti tudatnak.

Ennek az iránynak régebbi évtizedeiben az ország nagy területein meggyökerezett a legsúlyosabb veszedelem, a munkáját sokfelé jórészt elvégzett, ma már leküzdhetetlen egykézés, s az egyre fogyó-gyengülő magyarság helyét közben más nemzetiség foglalta el; újabb évtizedeiben elterjedt országszerte, s növekszik napról napra most is, mikor annyit beszélnek, írnak róla. E téren se hiányzott a figyelmeztetés már 40–50 évvel ezelőtt, s azóta időről időre egyre sűrűbben, pontos adatokkal, térképekkel, számadatokkal legalábbis néhány vidékre nézve. A kérdés akkor fog teljes nagyságában megmutatkozni, ha majd a nemrégiben rendszeresen megkezdett adatgyűjtés és feldolgozás munkája befejeződik. Az eddig begyűlt anyagot ismerem, felülmúl minden elképzelést. Ami azonban előbb is nyilvánosságra került, éppen elég, hogy a legalvőbb lelkiismeretet, ha van, fölrázza. Az adatok egyelőre még hitelre se találtak, jórészt arról folyik a vita, igazak-e vagy nem. Legújabbán meg arról, szabad-e, hasznos-e róla egyáltalán beszélni, a veszedelem híreit nyilvánosság elé vinni. A vita lehetőségének különös oka van: a vezetésre hivatott tényezők és társadalmi osztályok nem ismerik a vezetésükre bízott országot. Nagy nacionalistáink nem tudják, milyen országban élnek, sejtelmük sincs róla, mi történik tőlük 5–10 kilomé-

13 Az 1930. évi Népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 83. kötet. Budapest, 1932. 3.

ternyire, egy órai járőföldre – milyen rombolás, minden háborúnál, pestisnél szörnyűbb pusztítás nemcsak emberéletben, anyagi javakban, hanem szellemi, erkölcsi téren. Állandó panasz volt, hogy Magyarországot a külföld nem ismeri – honfitársaink vajon mit tudnak róla? A magam tapasztalatai és véleménye helyett ideiktatok néhány mondatot a túlzás gyanúja ellen vértezett olyan folyóirat, mint a Magyar Szemle, márciusi számának „Honismeretünk borzalmas hiánya” kiáltó című cikkéből, földrajzi szakember, egyetemi magántanár bizonyára nem szenzációt hajhászó tollából: „... a magyar állam testében külön jellemű személyiség a Dunától nyugatra és keletre eső földek magyarja. Egyik a másikat nem ismeri. *Hogy ismerhetné, hiszen saját lakóhelyét sem ismeri ...* Az idevágó kutatás a tudatlanság valóságos légüres terét tárná fel.”¹⁴ E szavak elsősorban földre, vidékre vonatkoznak; – hogy ismernék a népet, a nép életkörülményeit, sorsát, amit megismerni jóval nehezebb, több figyelmet, időt, tanulmányt kíván, ha az egyszerű utazás vagy turistázás révén könnyen elérhető vidékismeretből így vizsgáznak? Élnek tehát derűs, semmivel se zavarható gondtalanságban, az aggodalmaskodókat vagy „pesszimista” okvetetlenkedőket, a Jeremiásokot Muhi és Mohács példájával hessegetve el – ez a nemzet mindent kibírt! –, vagy a tudatlanság vakmerőségével megvédve a „nemzet érdekeit”. Nem jó ugyanis, ha a külföld megtudja, itt baj van. Bizonyára nem jó és százszor jobb volna hallgatni, más, szebb dologgal foglalkozni. De hallgatni csak ott szabad, ahol a fölsimert bajon a segítség munkájához látnak. Nincs más választás: hallgatni és tenni, vagy kiáltani, amíg nem tesznek. Vadnay még a múlt században a vég kezdetéről beszélt – hol van a segítség, a munka kezdete? Az államhatalom, a hivatalos politika akkor is, mint ma, „nemzeti” volt, s nem azt mondta: nem törődöm a nemzeti feladatokkal, hanem azt: amit én csinállok, az a nemzeti, minden más nemzetietlen vagy nemzetellenes. Átvette volt Nyugatról a liberalizmust s a liberalizmus nacionalizmusát, az egyedül segíteni képes reformok dolgában azonban azt mondta, nem szabad a Nyugat után mennünk, gondosan megvédte a nemzeti jelleget a ’67 óta esedékes földbirtokreformtól. Nyugatról jön a rossz, a forradalom, s ha mi át is vesszünk, ki kell válogatni a sajátos nemzeti jellemnek megfelelően. Egyfelől a reformok veszedelmes, mételyző nyugatiságának érve, másfelől a sajátos nemzeti feladatok (kivándorlás, Erdély, egyke stb.) tudomásul nem vétele: e kettő közt őrződött meg az ország megcsonkítása utánra csonkítatlanul a kiegyezési kor szellemi öröksége és alkata, készen arra, hogy új ágak beoltásával fölfrissítsék. Az új nacionalizmus, fajelmélet, fajvédelem, nemzeti öncélúság kora likvidálta a liberalizmust, a kivándorlás vagy reform dolgában, mint láttuk, folytatta a régi vonalat; hasonlóan az egyke vagy reform, pusztulás vagy reform kérdésben. Hogy van-e hatalom, ami ma még megállítani, visszafordítani tudná a pusztulás folyamatát, arról megoszolhatnak a vélemények. Hogy eddig a legcsekélyebb komoly kísérlet se történt rá, tény, és tényekkel nem lehet vitába szállni. Még maga az ezerágú kérdés is feldolgozatlan, jószerént ismeretlen. Ha a kérdés oly sokágú, megoldása is csak hason-

¹⁴ Szabó Pál Zoltán: Honismeretünk borzalmas hiánya. *Magyar Szemle*, 1934. márc. XX. kötet, 3. sz. 274–276.

ló lehet. Orvoslásul hol telepítést, hol földreformot, hol örökösödési törvényt, hol új gazdasági rendet hallunk említeni; magában egytől egyig mind elégtelen. Amíg ki nem alakul a köztudat valamennyinek egyaránt szükséges voltáról, amíg a tenni és vezetni hivatottak meg nem értik, hogy ez a négy tulajdonképpen egy, szerves egy egész, amíg a törvényhozás nem vállalja valamennyit minden következményével, addig a vég kezdetét nem válthatja föl az élet megújulásának kezdete. A sokat emlegetett „nemzeti összefogásra” itt vár a próba, a többi: jelszó és alibi. S itt vár a próba, mely igazságosan ítél fölötte, az ifjúságra, elsősorban az egyetemi ifjúságra, az ő szellemi fölkelésére: ha ebből az országfoglaló és országépítő munkából kimarad, akkor egy része eljuthat valamilyen hivatali állásig, de az ifjúság a maga egészében kimarad a nemzet életéből. Itt kínálkozik az alkalom, megismerni, mi az a nemzeti feladat, megismerni az országot, a népet, komoly közös tanulmányokban előkészíteni a reformokat adatgyűjtéssel, vidékek helyzetének föltárásával, tudatos és rendszeres előőrsi szolgálattal. Másutt, vagy jobb időben nálunk is, az egyetemek lehetnek tisztán a tudomány tűzhelyei vagy akár diploma-gyárak: mi ma egyik luxussal se élhetünk. A mi egyetemeinkre most különleges hivatás felelőssége hárul: az ország földjének, vidékeinek, népének, helyzetének tudományos módszerességgű és alaposágú megismertetése az egész ifjúsággal, nemcsak azzal a részével, melynek „szakja”. Hogy milyen messze vagyunk tőle, a borzalmas hiányról panaszkodó, imént említett cikk tanúsítja. Ez az egyetlen mód, mellyel a vezetésre hivatott réteg érzeke és értelme az előtte tátongó, eddig észre se vett feladatokra megnyitható. Jellemző, hogy az egyetemek körüli vitában a megmentésükre „nemzeti hivatásukat” hangoztató szövegek közt ez az egyetlen konkrét érv nem hangozott el – a nemzeti öncélúság korában.

Ez az irány őrizte az irodalomban a nemzeti „hagyományt”; nem Balassáét, Zrínyiét, Csokonaiét, nem Kazinczyét, Vörösmartyét, Aranyét, Petőfiét, még ha velük cégérezte is magát; volt és van magyar hagyomány, elég önálló, erős, védelemre nem szoruló: a szüntelen megújulás a Nyugattal, a korrallal s a néppel való érintkezésben, szellemi közösségben és egységben; a magát nemzetinek szabadalmazott „hagyomány” egyaránt távol esik mindnyájától, Nyugattól, kortól, néptől; őrszi, hol védve, hol támadva, a magyar sorssal, az örökké élet-halál mezsgyéjén forgó tragikus nemzeti tudattal semmi kapcsolatot se tartó maga koholta „nemzeti jelleget”, a maga örök időkre elkészített kis „ideálját”, kiegyezési gondtalanságát és problémátlanságát, a világ árájától elkerített kis idilljét jó szélmentes helyen. Arany útjának folytatása a néphez vezetett volna, mind mélyebbre, mind szélesebben; az ősi kincseket rejtő töretlen televényen gyanútlanul őrt álló „nemzeti-népi” irány nem folytatta az utat, s mint az egész életében egy helyen kucorgó mesebeli indiai koldus sose tudta meg, milyen kincseket rejt a föld a lába alatt, nemzeti-népi gyökértelenségének sejtelve nélkül védjegyezte a magyar szellem és lélek monopóliumává a kedélyes dzsentriszkedést, a novellává és regénnyé dagasztott anekdotázást, és megalkotta népiességének legsajátabb műfaját, a népszínművet. Csak egy műfaj, de nem szabad kicsinyelni; az egész ország, a fővárostól, ahol külön színháza volt, végig a legtávolabb és legkisebb faluig, ahol műkedvelők gondoskodtak arról, hogy a fonal valahol el ne szakadjon, a felső tízezertől a legalsó rétegig, mind egyé forrt, egy egész korszak lelke élt

benne, olyan egységben, olyan kollektivitásban, amilyen csak a művészet legnagyobb korainak adatik meg. Egy görög kylixből rekonstruálható a görög világot, a népszínműből a kiegyezéses magyar világot. (Emberére váró hálás téma ez is.) A hagyományörök, álnemzetiek menlevele és alibije nem így szólt: tudatlanok, műveletlenek vagyunk, azok is akarunk lenni, tehetségtelenek vagyunk, gyenge dolgokat írunk, de azért csak hadd írjunk azoknak a rétegeknek, kiknek éppen ilyen kell, – hanem így: amit írunk, nem elmaradt, együgyű, csak *más*, mint a többi nemzeté vagy az itthoni „nyugatiasoké”, más, mert nemzeti, valami különleges érték, a mi specialitásunk, más mértékkel kell mérni, mint a többit, mert ebben a nemzeti a fő, de a többivel egyenlő értékű; s így vette be a tömeg, így nevelődött rajta, így szegődött mellé s így kapta meg ő is alibijét. Mikor végre megjött a hagyománygyökeres, a magyar, a nemzeti költő, Ady – éppen magyarságát nem ismerte föl a „nemzeti” irány. Ez nem meglepő; ez a természetes. Éspedig nem valami külsőséges, hanem megkerülhetetlen elvi okból, a műhöz viszonyulás módszeréből szükségképp folyóan természetes. Meg kell végre érteni, hogy olyan vitában, mely nem akörül dült, jó költő-e Ady vagy nem, hanem magyar-e vagy nem, a művészi kritériumot elvető vagy megkerülni akaró irány a tőle különbözőre csak azt felelhette: nem magyar. Nem annak ellenére, hanem éppen azért, mert csak azt vizslatta, mi a magyar benne, mi nem, mi a nemzeti, mi nem, s csak ennek a kérdésnek kedvező elintézése után kerített volna sort a költő méltánylására – azért volt képtelen megérezni, megtalálni benne a magyart, a nemzetit. A nemzeti: művé átlényegült jellegzetesség; ahol hiányoznak a mű megértésének, önmagában értékelésének föltételei, ahol lemondanak a mű autonóm értékeléséről, ott hiányoznak nemzeti jellegzetessége megértésének és értékelésének föltételei is. A kettő elválaszthatatlanul egy, a második benne van az elsőben, mint jellem a tettben. S az is természetes, hogy ahol a nemzeti értéket így elválasztották a művészi értéktől, a szakadéknak a nonszensz már említett fejlődésének logikája folytán nőnie kellett. Elámulna Ady, ha morgó rozmárait turulként vijjogni, örökösüket a Sárga-tengerig terjedő Turán nevében ítélni és vezérkedni hallaná.

Hasonló módszerrel őrizte az irány a „hagyományt” a képzőművészetben is olyan sikerrel, hogy a magyar nemzeti formanyelvet kereső Lechnerrel kávéházi asztalra rajzoltatta épületeinek terveit, Szinyei Merse kezéből kiütötte az ecsetet, a nagybányaiak amúgy is megkésített mozgalmát sokáig elgáncsolta – de közben megépítette az Országházát, Halászbástyát, Szabadság teret, Országos Levéltárat, templomok és bankok légióit történelmi stílusokban, teletűzdelte a fővárost szobrokkal, a képtárakat képekkel, mikben minden van, csak művészet és nemzeti nincsen. A nemzeti jellegnek a kárhóztos nyugati mótelytől való megvédése azt jelentette, hogy például Pilotyt vagy Bouguereau-t utánózni szabad, sőt kell, de az élő európai művészet módján a kor lelkét magyar és európai formanyelven kifejezni tilos. Az irány szerint a „nemzeti” egy szóval azt jelentette: giccs; ami nem giccs, az nemzetietlen; s akinek a giccs nem kell, az nemzetellenes, hazaáruló. Ez volt a hivatalos álláspont. Abban az időben, mikor ifjú koromban az új magyar művészetért s a mindent elárasztó és eltipró epigon álművészet ellen hadakoztam, a legilletékesebb

szájból, a művészeti ügyek teljes hatalmú hivatalos intézőjének ajkáról nyílt alkalmam megismerni a hivatalos „nemzeti” felfogást – két órás előadásban, mely meggyőzést célozta s az okokat firtatta, mért vagyok ellensége a „nemzeti művészetnek”; nem kisebb dologról volt akkor szó, mint arról, hogy „állami akció” – így nevezték – készült ellenem megfélemlítésemre és leszerelésemre.¹⁵ Bár az ijesztés nem fogott, az akcióból nem lett semmi, nemcsak azért, mert éppen akkor hosszú távollétre készültem, hanem inkább azért, mert a háborgó céhbeli hatalmasságok jól tudták, hogy akciójuk botrányba és nevetségbe fúlna, s olaj lenne a tűzre. Akkor a kritikának még volt súlya és szabadsága, s a hivatalos nagyságok beérték azzal, hogy gyártották a giccseket, festettek, szobrokat, épületeket csináltak, minden megrendelés, minden pénz az övék lett – hallgattak, akárhogy ütötték őket. Azóta e téren is nagy a haladás, megjött a szavuk, már nemcsak védekeznek, hanem támadnak, s hogy milyen érvekkel és színvonalon, a művész-pörök megmutatták, egyben feltárva egyetemi tanárok, társadalmi előkelőségek nyilatkozataiban az egész uralkodó „nemzeti” szellemet.

Ennek az iránynak korára esik az európai rangú, az európai művészetben elől járó magyar zene történetének kezdete. Két év múlva harminc esztendeje lesz, hogy Bartók és Kodály első népdal-füzete¹⁶ megjelent, s magammal vittem külföldre; amerre csak jártam, a dalokat mindenütt – megértették, már amennyire idegen az ennyire nemzetien sajátosat megértheti, méltányolták, megcsodálták. Azóta a magyar népi zenének páratlan kincsei kerültek napvilágra, Bartók és Kodály művei világszerte megtalálták az őket megillető megértést és elismerést – a hazai „nemzeti” ugyanolyan értetlenséggel és ellenséges érzéssel száll szembe velük, mint harminc évvel ezelőtt. Bőséges tapasztalatom van e téren; előkelő, művelt személyek, vitán felül magyarok, akik csalhatatlanul tudják, mi a „magyar”, mi a „nemzeti”, bár soha egy eredeti magyar népi dalt nem hallottak, felháborodva mondják ki a szentenciát az egyedül igazán magyar zenére: nem magyar. Tanúja voltam, mikor egy Rippl-Rónai kiállításon¹⁷ Bartók a legremekebb magyar dalokat játszotta s utána kulturális ügyeink legfőbb gondozója, a kultuszminiszter, ezt a kérdést intézte hozzá: ugye, ezek oláh nóták voltak? (Bartók szikrázó szemmel csak annyit felelt: nem! – nemzeti istápolónk már sarkon fordult s ment is.) A magyar társadalmat könnyű volt megvédeni a magyar zene ellen, minden feltétel és hajlandóság megvolt benne; azt, ami dalban, zenében igazán magyar, egyáltalán nem ismerte, sohase hallotta, nem nevelődött benne, nem

¹⁵ Fülel feltehetően egy Lippich Elek-nél 1906-ban vagy 1907-ben tett látogatására utal. Koronghi Lippich Elek (1862–1924) költő, művészeti író akkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képzőművészeti ügyosztályának vezetője volt.

¹⁶ *Magyar Népdalok. Énekhangra zongorakísérettel.* Közlik Bartók Béla és Kodály Zoltán. [Budapest, 1906.]

¹⁷ Rippl-Rónai kiállítása 1915 októberében volt az Ernst Múzeumban, a műsoros estről így tudósított a *Világ* c. lap: „Művész-matiné a Rippl-Rónai kiállításon [...] amelyen Móricz Zsigmond és Bartók Béla vettek részt [...] Bartók magyar rapszódiai közül játszott el egyet és bemutatta folklorisztikus gyűjteményének néhány érdekes darabját. [...] az előkelő közönség soraiban ott láttuk Jankovich Béla közoktatásügyi minisztert is.” (*Világ*, 1915. október 18. 8.)

szokott hozzá, s annyira elidegenedett tőle, hogy képtelen fölfogni, képtelen benne a magyarra ráismerni. Csodálni való volna ez, ha magában álló tünet volna; de a szellemi életben nincsenek magános, elszigetelt tünetek, ugyanaz a szellemiség minden téren csak édes testvéreket fiazhat. A „nemzeti” irány megalkotta a magyar zene ideálját is a szentimentális álnépdalokban, a népszínműi dalokban s a cigányzenében, melynél a magyartól nemhogy távol esőbb, iránta kevésbé fogékony, de vele ellentéteesebb zeneiség nincs a világon. Ha van emberi lény, mely tökéletesen képtelen egy magyar kadenciát eljátszani, a cigány az. A külföldi, aki romlatlanul és elfogulatlanul hall először magyar dalt, talán különösnek, bizonyára idegenszerűnek hallja, de befogadja; a cigányzenén nevelt magyar fül képtelen befogadni. A cigányzenén kívül a hazai „hagyomány” is megtette a magáét, szentesítette azt, ami a veszedelmes Nyugatról már régebben átvétetett, mint a képzőművészetben a történelmi stílusok, itt már polgárjogot nyert, és gondosan leeresztve a sorompót az ugyanonnan jövő újabb áramlat előtt, kivéve, ha epigon; tehát: Massenet, Puccini igen, Debussy nem, s ugyanezért az idehaza újat teremtő Bartók, Kodály se. A magyar dalt, zenét, mint más téren se az igazi értékeket, nem tudta semmilyen rosszindulat, értelmetlenség vagy hatalom hódításában gátolni, mint tőzegben a láng, hol itt, hol ott lobban fel tüze az országban, s talán eljön az idő, mikor összeérnek a tüzek, s egyetlen örök és olthatatlan lobogásban világol e nép legtündöklőbb világossága; de a hódítás nem a „nemzeti” és hivatalos irány föleszmélésének, hanem minden talpalatnyi helyért folyó elkeseredett harcnak, apostolok áldozatos és szívós munkájának eredménye. A gyakorlat emberei vagy az esztéta lelkek, ki-ki a maga szempontjából, talán csak egy művészeti ág sorsát látják a magyar zene küzdelmében s eszerint nézik közömbösen vagy műbarát-lelkességgel; holott sokkal több annál. Nagyarányú gondolat és igazság, amit Berze Nagy János, a kiváló etnográfus és tanfelügyelő egy iskolalátogatás után a tanítónak fejtegetett, hogy ez a nemzet a népi dalban forrhat eggyé, s a népi dal lelkében megújulva, új életre kelve lehet naggyá. Sőt, azt hiszem, ha ennek a dalnak ereje mindenkit, de mindenkit áthatna, politikusokat, nemzetgazdászokat, írókat, egyházi embereket, tanárokat, tanítókat, az egyéneket és a tömegeket, a városokat és a falvakat, az ifjúságot és a gyermekeket, áthatná lelkük mélyéig, minden gondolatukig, ha benne *élnének* eszméletük kezdetétől – ez az erő olyan hatalom volna, az akaratnak, érzésnek, szeretetnek olyan hatalma, mely mindenkit egyesítve minden pusztító ártalmon győzni tudna; győzni az egykén, a kivándorláson, a földműves proletariátus nyomorán, mert nem lehet ezt a dalt szerelemmel szeretni, ezt a csodálatos kincset a lélekben hordozni, ennek a kincsnek értékét tudni – tudni magunkra és magunkban, megváltó és fölemelő erejét érezni, átélni – s ugyanakkor ennek a dalnak népét pusztulni hagyni; s hiszem, ha ebben a dalban, mint egyetlen akarat, zengne az egész nemzet lelke, határok omlának le tőle, mint Jerikó falai. A pepeselő s a szél járásával naponként kergő-forgó állítólagos reálpolitika helyett ez az igazi reálpolitika: a szellem, a lélek realitásának politikája. Azt mondja az evangélium egy helyen Jézusról, „nem is tőn ott sok csodát az ő hitetlenségök miatt”.¹⁸ A

¹⁸ Máté 13:58.

csodatételnek is föltételei vannak, de a csodatevő erő itt él közöttünk – legyenek meg föltételei, s a csodák megtörténnek. A magyar népi dal világ csodája, páratlan nagyszerűség, olyan örökség, amit nem pótolhat semmi, a lágésznek semmilyen alkotása, benne örök jelenként él a múlt lelke, ő a mi lelkünk anyja, őse, benne érezzük mindazt, amiből lettünk, halljuk, amit már nem is tudhatunk, csak sejtethünk, mint lelkünk legmélyebb rétegeit; a tökéletességnek felülmúlhatatlan csodája, amelyen csak az lehet, ami nem egy ember műve, hanem ezer meg ezer lélek formálta századokon át, s azt, ami valaha talán egyén műve volt, személytelenné és egyetemessé magasztosította, s ez az, aminél a művészetnek nincs feljebbvaló csodája; ősi valóság, érzékelhető valóság – több, mint művészet – a lélek mitikus világából, mikor nincs külön szó és külön ének, külön gondolat és érzés, racionális és irracionális, szellem és érzék, ösztön és tudat, nincs külön külső és belső világ, hanem elválaszthatatlan egységben él minden, s minden hang, szó, mozdulat, tánc egylényegű nyelve ugyanannak a valóságnak; s mivel ebben az ősi egységben nem mint megszervezett egységben, hanem olyan organizmusban él együtt minden, amelyen az egyén, de végtelenül tágabb, századokat és számtalan egyént befogadó határok közt, azért megnyilvánulásai minden egyénét meghaladóan változatosak és kimeríthetetlenül gazdagok. Csak ha már legalább az eddigi gyűjtés kezünkben volna, a dalok valamennyi ismert változatával, alkothatnánk megközelítő fogalmat a változatoságról és gazdagságról. Rengeteg még a kiadatlan, de ami eddig hozzáférhető, az is megújíthatja életünket, a székelly és dunántúli balladák, Molnár Anna, Kádár Kata, Rossz feleség. A hegyi tolvaj, Fehér László, a bukovinai csángó, a csíki, a Zobor-vidéki, a somogyi dalok, az ormánysági változatok, a Magyar Ilona-nóta (Magos a rutafa ...), a gyermekdalok, az olyan utolérhetetlen tökéletességig, egyszerűségig, tömörségig csiszolódott dalok, amelyen a csíki két strófa: Tőlem a nap úgy telik el, Ha fel jó, alig halad el, Nem virradok örömömre, Nem sötétülök kedvemre. Reggel, napfeljöte előtt, Könnyemmel megmosdom előbb. Este, nap-szentület után, Könnyemmel áztatom párnám¹⁹ – nyolc rövidke sor, de ha költő volnék, minden művem odaadnám érte s dallamáért. Íme, amiért érdemes magyarnak születni és magyarrá lenni. S ennek kell itt a napfényre jutásért, megértésért, saját hazájában honáért tusakodnia. A hivatalos „nemzeti” irány? A bukaresti Akadémia már rég kiadta Bartók erdélyi román gyűjtését,²⁰ a magyar Akadémiának még nem volt gondja és pénze a magyar gyűjtés korpuszána kiadására.

Ennek az iránynak korábban hagyták úgy magára a legnemzetibb tudományt, a néprajzot, hogy életét éppen csak tengetni tudta és tudja, magánosok támogatására utalva. Amilyen lehetetlenség a nemzeti tudat történelmi tudat nélkül, olyan lehetetlen a nemzeti teljesség a nép ismerete nélkül. Hogy milyen fokán állunk ennek az ismeretnek, már utaltam rá; az irány kifüggesztheti a táblát uralma színhelyére: ismeretlen ország, ismeretlen nép. Amit az egyetemeken, középiskolákban, tanító-

¹⁹ A népdalt Kodály Zoltán gyűjtötte 1910-ben a Csík megyei Gyergyószentmiklóson (Kodály Zoltán: *A magyar népzene*. Budapest, 1960. 133.)

²⁰ *Cantece populare romanesti din comitatul Bihor (Ungaria)*. Bucuresti, 1913.

képzőkben első helyen kellett volna tanítani, hogy átmenjen az egész nemzet életébe, vérébe – egyáltalán nem tanították, legalábbis a legutóbbi időkig, amikor végre a néprajz katedrát kapott Szegeden, s magántanár és megbízott előadó képviseli a pesti, debreceni egyetemen. A többi iskolában híre sincs. Diákkoromban tanultuk, hogy Uruguaynak hány kilométer hosszú a vasúthálózata és hány főnyi a szarvasmarha-tenyészeté – de hogy a mi népünk milyen módon él, mik a szokásai, hagyományai, milyen szellemi javakat, milyen művészetet termel, hírét se hallottuk. Tudtommal – Keleten a helyzet változatlan. Néprajzi gyűjtés, néprajzi múzeum számára a legkisebb dotáció kerülközött; mindenre telt, erre nem. A szellemi termékek tára: a Magyar Népköltési Gyűjtemény néhány kötete a hézagosság, csenevészesség siralmas példája;²¹ az ország feldarabolásával s a különben is megváltozott viszonyokkal örökre elvesz tömérdek érték, amit még pár évtizede meg lehetett volna találni és menteni. Nagy buzgalommal és fáradtsággal összeszedetetett tárgyi néprajzi gyűjteményünk a városligeti Iparcsarnok hodályában (más hajlék nem akadt neki) kushadt, míg az elemek pótolhatatlanul el nem pusztították egy részét.

Ez az irány óvta a magyar szellemiséget a vállalkozástól, mely nélkül a szellem nem eszmélhet magára, élete nem bontakozhat ki és nem zárulhat teljes egésszé, a filozófiától. Köztudattá tette, hogy a filozófia meddő fogalom – hüvelykezés, ráérő német szobatudósoknak való problémacsinálás ott, ahol nincs is probléma, s minden filozófia koronája, a bölcsességek bölcsessége a magyar „józan ész”, különösen a paraszt józan okossága. Legfőképp óvta pedig a magyar jellegtől idegen s ránézve vészes „homályos”, „ködös” metafizikától. A maga fantáziatlanságát, problémátlan-ságát, szűk látókörét azonosítva a magyar jelleggel amennyire ellenezte a végső kérdések „haszontalan firtatását”, oly lelkesen javallta és hozta be a rontó Nyugatról a földhöz ragadt, olcsó pozitívizmust, mert ez „megfelel” a józan magyarnak.

A vallásos szellemet hasonló recepttel őrizte meg a „túlzásoktól”. A magyar, eszerint, józan és „bigottságra” hajlamtalan lévén, olyan keresztyénséget, olyan evangéliumot kell neki adni, melyről gondosan lenyírták az e világba nem való, megvalósíthatatlan, az életben használhatatlan „szélsőséget” és „vallási rajongást”. A metafizikát az okkultizmussal, a misztikát a misztifikációval, a hitet a hiszékenységgel egynek vevő s e fogalmakat gondtalanul egymás helyett használó irány felállította a „józan vallás” ideálját, mint az egészséges magyar ész és kedély számára legmegfelelőbbet, és kitenyészttette például a magyar kálvinizmusból azt a típust, mely a vallástalan vallás magaslatáról legmagyarabb magyarsága büszke tudatával nézi le a „vakbuzgóságot” és „kegyeskedést” – a valamennyi vallás között predestináció- és sola fide-tanával²² talán a legirracionalisabb mélységekre építő kálvinizmus cégére alatt. Eszerint nem az evangélium a mértéke a magyar szellemiségnek és

²¹ A Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyama – a reformkori kezdetek után – csak 1872-ben indult, Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében. Első két kötete 1872-ben, a harmadik azonban csak tíz évvel később, 1882-ben jelent meg. E sorozat utolsó, XIV. kötete 1924-ben látott napvilágot, Fülep cikkének írásakor tehát újabb tíz év telt el publikáció nélkül.

²² Az „eleve elrendelés”, illetve az „egyedül a hit által” való üdvözülés tana.

ítéltetik meg azzal, milyen mértékben képes az evangéliumot hordozni, magáévá tenni, a maga szellemi sajátosságát benne megformálni és hozzáadni, hanem ellenkezőleg a józan ész, a „magyar ész” mértéke az evangélium e helyen való érvényességének – az evangéliuménak, melyről Pál apostol a józan és okos korinthusiakhoz egymásra halmozott és zsúfolt sorokban küldi a minden józan ész ellentétét, megcsúfolását hirdető üzenetet „a keresztől való beszéd bolondság ugyan ... nem bolondsággá tette-e Isten e világnak bölcsességét ... az igehirdetés bolondsága ... a zsidóknak botrányozást, a görögöknek bolondságot ... az Isten bolondsága ...”²³ Verbum crucis, stultitia.²⁴ A magyar jelleget idegen metelytől gondosan óvó „nemzeti” irány sikeresen védte meg magát a magyar bölcsesség-ideál fölállításával: „nemzeti” alapon fölmentette magát az evangélium s a kereszt alól, kitűnő alibit talált a maga igazolására. Az alibi logikája találékony és következetes. S az is logikus, hogy mikor fölkel a józan észnek megfelelő pogányság csillaga, örömmel üdvözölte, noha nem Keleten, hanem Nyugaton kelt föl, s Wotanról jutott eszébe a fehér ló vérét áhító külön magyar isten.

VI.

Folytathatnám, de tán ennyi is elegendő. Nem is a számbeli teljesség a fontos, hanem hogy magát a szellemet lássuk működésében és ágazataiban, az egészet szerves és következetes egységben. A paródia nemcsak teljes, vonásról vonásra hiánytalan ellenképe az autentikus nemzeti szellemnek, hanem tökéletes is. A nemzetinek nem okvetlen ellentéte a nemzetközi; nagyon jól elgondolható az utóbbinak olyan formája, mely a nemzetinek mintegy folytatása, s megbecsüli és megőrzi mindazt, ami a nemzetiből megmaradásra hivatott. Föltétlen és elvi ellentéte az álnemzeti, mert nem lehet valami csak ál, anélkül hogy egyben ellentétes is ne legyen; s ezért az álnemzeti a tulajdonképpen nemzetietlen, sőt nemzetellenes, mert a nemzeti problémák és föladatak helyére a nemzeti életet gátoló, hátráltató elzárkózást, élettelen álideált, meddő jelszót, a cselekvés alól felmentő alibit, hazug hagyományt, fejlődni nem akaró önelégültséget, gyilkos giccset állítja; mint ahogy az álművészet, s nem a művészet hiánya művészetellenes, s mint ahogy ellentéte a növekedésnek a zsugorodás, haladásnak a hátrálás, noha, vagy éppen mert a zsugorodás és hátrálás is a mozgásnak valamilyen formája. De azért még ebben az álnemzetiben, a nemzetietlenben és nemzetellenesben is van valami sajátos „nemzeti” jellegzetesség. A paródia tökéletességéhez tartozik, hogy nemcsak a pozitívben, az alkotásban érvényesül a nemzeti, hanem a negatívban, a nem-tevésben, nem-látásban is a „nemzeti” gyanánt szabadalmazott jelleg, abban, *ahogy* nem tesz, nem lát valamit, a rosszulcsinálásban, *ahogy* rosszul csinál valamit, tehát az álnemzetiben, azaz nemzetietlenben, nemzetellenesben: „nemzetien” nemzetietlen és nemzetellenes. Ad absurdum célhoz érkezése a premisszának: a tökéletes nonszensz szükségszerű logikus követke-

²³ I. Kor 1:18, 20, 21, 23, 25.

²⁴ A kereszt szava ostobaság.

zése a kiindulásnak, koronája és kupolája az egész épületnek. Das Unzulängliche, hier wird's Ereignis.²⁵ Olyanféle ez, mint a különösen a múlt század közepe óta világszerte viruló emlékműszobrászat, a Kossuth-, Garibaldi-, Vilmos- stb. szobrok, csináltatóiknak és csinálóiknak egyaránt sejtelmük sincs szobrászi problémákról, s arról, hogy milyen sajátos szobrászi föladatot jelent az emlékmű, de ez nem baj, csak megálljanak a szobrok, hazafiasak, s ha sok pénz van, minél nagyobbak, azaz, minél „monumentálisabbak” legyenek; nem baj, ha nem művésziek, csak „nemzetiek” legyenek; s valóban, bár mindnyáját ugyanaz a szellem, ugyanaz a logika szülte, bár mindnek ugyanaz a „stílusa”, mint nagy korszakok egyetemessége idején: a művészi-etlenségben, a művészileg nonszenszben, a monumentális szobrászat nagy nemzetközi paródiájában is kiütözik nemzetenként a sajátos jelleg, a módban, ahogy egyik is, másik is a „nem művészet, de nemzeti” elvét és ideálját sajátlagosan alkalmazza.

Ez a példa utal rá, hogy másutt is él hasonló „nemzeti” szellem. Kétségtelen a hasonlóság, viszont a különbség is. A nemzeti étellel általában együtt jár a nemzeti tudat féltékenysége kifelé, konzervativizmusa befelé, s ez a kettő gyakran ugyanazt a dolgot jelenti más-más oldaláról tekintve. Kínálkozó analógia, mint a legféltékenyebb és konzervatívabb magatartás mintája – már ti. ahol ilyen – a francia. De az analógia, ha részben találó, más részben csak látszólagos. Ismeretes a régi harc a Sorbonne elgermanizálódása ellen, s például Lemaître polémiája az északi írók, Ibsen ellen. De itt valóban egy határozott szellemiség védekezik a másik szellemiség ellen, a francia stílus az ellen, amit német rendszer-erőszakolásnak, homályosságnak, északi ködnek stb. nevez. S nem azt mondja, hogy a német vagy északi dekadens, korcs, erkölcstelen, hanem annyira más, mint ő, hogy hatása ránézve ártalmas. A maga szempontjából élesen bírálja, cáfolja, s meg akar maradni a maga igaza vagy vélt igaza mellett. (Azért a német filozófia hatását, ha nem akart egyáltalán lemondani a filozófiáról, mégsem kerülhette el, mert ez sokáig nemcsak német, hanem az egyetlen élő, megkerülhetetlen problémákat hordozó filozófia, s hasonlóképp a német zene is megtermékenyítette.) A mi kiegyezésem nemzetieskedésünk az improduktív, mozdulni, látni, lenni nem akaró álnemzetit védi az egészség nevében a beteges, bomlott lelkű, forradalmi Nyugat ellen, részben a maga ihletéből, részben idegen kaptára, s végre a keletiség jelszavában megkapta készen német importként a szellemi és erkölcsi talapzatot, ahonnan Nyugatot nemcsak elvetheti, hanem mint alacsonyabb rendűt megvetheti. Szintűgy elüt egymástól a hasonló vonásokat is hordozó két konzervativizmus alakja: amaz általában ragaszkodás valamilyen régi stílushoz, világnézethez, erkölcshöz, melyről természetes, hogy nemzeti vagy azzá vált, s mikor nem kifelé védekezik, hanem bent föllépő valamilyen újjal kerül szembe, ellenzi, mert új, szokatlan, érthetetlen, szerinte művészietlen, erkölcstelen stb.; emez, a mienk, befelé tekintve is, elsősorban a „nemzetit” vizslatja, s mindenben, ami új, forradalmi, ha mégannyira magyar is, a nemzetietlent, nemzetellenest

²⁵ „itt lesz a csonka ép” Goethe: *Faust*. A tragédia második része, ötödik felvonás. *Johann Wolfgang Goethe válogatott művei*. Budapest, 1986. 511. Kálnoky László fordítása. – Csorba Győző fordításában: „Itt teljes lesz mi ott / Elégtelenség”. Goethe: *Faust*. Helikon klasszikusok. Budapest, 1959. 426.

szimatolja; ami a nemzetről, magyarságról, a magyar szemléletről, intellektusról, temperamentumról, vallásról, erkölcsről, a magyar úrról, parasztról örökérvényűen megalkotott ideáltól eltér – bármennyire megváltozott közben a valóság maga, s az ábrázolás szükségképp más ábrát mutat –, nemcsak a hagyományba, hanem „nemzetibe” ütközik, ellensége a „nemzetnek”, s a nemzetgyalázás vádját vonhatja magára. (Bercsenyi, Kölcsey, Széchenyi, Petőfi ma ...) Bármerről közelítünk ehhez az alkathoz, mint elvet, értékmérőt, ítélő-fórumot a „nemzetit” találjuk benne, újabban a keletit, a turánit. S csak ezt akartam érzékelteni a néhány példával, hogy mennyire azonos a lényeg a jelszók alatt, alapjában mennyire változatlanok a tömegek főntről lentig, sőt a lényeg a keleti jelszóval mennyire kiélesedik.

Másutt is mérkőzött a nyugati-keleti ellentét. Oroszországban sokáig szemben állt a nyugatosság és óslávizmus, és Dosztojevszkij emennek oldaláról támadta amazt. De Dosztojevszkij konzervativizmusa és keletisége nagyobb forradalom minden nyugatosságnál és minden nyugati forradalomnál, mert nem társadalmi viszonyokat, külső kereteket rendít meg új vagy legújabb elvek szerint, hanem azzal, ami fölötte van réginek és újnak, mert a mindig meglevő végsőket szagattja föl, az örök evangéliummal forradalmasítja az emberi lelket, s az európai civilizációval és „haladással”, az egész Európával, mely csinált pszichológiát psziché nélkül, logikát logos nélkül, etikát jó és rossz nélkül, társadalmat ember nélkül, államot nemzet nélkül, keresztyénséget evangélium nélkül, teológiát Isten nélkül, a technizált, mechanizált, atomizált Európával szembeveti a lélek valóságát. S a keleti serpenyőbe veti a Karamazovokat, Tolsztoj ugyanoda helyezi a Háború és békét, s ha nem elég, mellé az evangéliumot. Itt, nálunk – Nyugat ellen tették a kiegyezési nemzetieskedést, végül a turanizmus légvárát, pogányságot, japán atyafiságot, fajvédelmet, s ami köd és jelszó a német Nyugatról, csak ide áradt. Nyugat és Kelet szellemének-lelkének ellentéte termékeny, gazdag dialektikus párbeszéd; dialektikus ellentét helyett a pusztaság elzárkózása, megfogható pozitívum helyett a szétfolyó köd kivonja a talajt termékeny vita lehetősége alól.

Amiről eddig szó esett, nem önmagáért érdekel itt, csupán szükséges háttér annak megvilágításához, hogy s mint csöppen be hozzánk a nemzeti öncélúság jelszava, a múltból, az előzményekből s a jelen lelki előkészítettségéből lehet megérteni a kritikátlanságot, mellyel megvizsgálatlanul bebocsátották, s a lelkesedést, mellyel üdvözölték.

Róla ezután.